

Zelliger Erzsébet

Kiss Jenő, a tanár és a tudós

A címadás máris elgondolkodtató: vajon a 70. születésnapját ünneplő Kiss Jenő tanár úrra a fenti két attribútum milyen sorrendben érvényes. Szakirodalmi munkásságát áttekintve a tudós illik az első helyre, de ezzel szoros egységben él a tanár. A kettő úgy függ össze, hogy a tanítás tapasztalatai a kutatást segítik, a kutatási eredmények pedig megtermékenyítően hatnak a tanításra. Mindez tulajdonképpen közhelyek sorozata is lehetne, mégis Kiss Jenő munkásságának két szakaszát is szó szerint jellemzi. Arra gondolva, hogy ide vonatkozó munkássága a közoktatásban és a felsőoktatásban működő kollégák tevékenységét szolgálja, a tanár cím első helyre illesztésével ennek a hivatásnak az elismerését, megbecsülését is jelezzük.

A pályakezdekéskor *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának* (TESz) készítésével eltöltött néhány év után Kiss Jenő pályájának első meghatározó szakasza Göttingához kötődik, ahol 1969-től 1975-ig volt lektor. Publikációinak sora ebből az időszakból a fiatal lektor helyzetfelmérését, a feladattal való ismerkedést, majd a tapasztalatok megosztását mutatja. Göttinga a magyar művelődés történetében igen jeles helyet foglal el, nem véletlen, hogy az ismerkedés az egykori jeles diákok számbavételével kezdődik. Az első beszámoló megismertet a finnugor szeminárium történetével, amely 1947-re, a magyar és az észti, majd 1949-től a finn lektorátusra nyúlik vissza, az ott tanító professzorokkal, lektorokkal és az oktatás körülményeit meghatározó emberi és technikai körülményekkel foglalkozik. A tanár számára nagyobb kihívás aligha lehet, mint amikor a tanítványok érdeklődése, tanulási célja különböző, a tanítandó nyelvi anyagot pedig neki kell megálmodnia – beleértve az ugyancsak közvetítendő irodalmi, néprajzi, történelmi ismeretek megfelelő válogatását is (Kiss 1970: 373–377).

A nyelvtanárnak, adott esetben a nyelvi lektornak az eredményes munka érdekében célszerű felmérnie, hogy mivel tudná megkönnyíteni diákjainak a nyelvtanulást. Különösen fontos ez, amikor a magyar nyelvvel kapcsolatban általánosan elterjedt az a nézet, hogy nehezen lehet elsajátítani. Ez az előítélet biztosan gátló tényező, amelynek a leépítéséhez jól hasznosítható ötletekkel szolgál Kiss Jenő: a magyar nyelv ilyen szempontból előnyös tulajdonságai, például a következetesen első szótagra eső hangsúly, a helyesírás fonematikus jellege, szavaink morfológiai felépítése, a grammatikai nem hiánya feltétlenül ezek közé tartozik (Kiss 1971: 231–240). A nyelvoktatásban eredményesen hasznosítható kontrasztív szemléletet, a nyelvek konvergenciájára irányuló kutatásokat azonban hiányolja ebben a tanulmányában.

A Göttingában töltött évekkal szaporodtak a tapasztalatok. A korábban megfogalmazott észrevételekhez újabbak társultak: a nyelvtanulást megkönnyítő, a két nyelv közötti egyezések és a tanulásban különleges figyelmet érdemlő eltérések példákkal megvalósuló felsorolása a hiányolt magyar–német kontrasztív vizsgálatokat serkentő gazdag adattárként jelenik már meg (Kiss 1974: 59–73). Az elsősorban a kutató kollégáknak szóló közlemények után az idegen ajkúakat magyarra tanítók számára is megfogalmazódnak az ismertetett gondolatok (Kiss 1975a: 43–47; 1975b: 51–53). A magyar nyelv elsajátítása, elsajátíttatása során tapasztalt nehézségek megismerése végül a német nyelven olvasók számára is fontos tanulságokkal szolgál (Kiss 1975c: 77–84). Mindaz, hogy Kiss Jenő magyar nyelven már publikált cikkeit német nyelven összegezte, kiegészítette saját megjegyzéseivel, valamint társszerzőjének, Wolfgang Schlachternak a magyar

és a finn nyelvre vonatkozó, német anyanyelvűek számára hasznosítható oktatási tapasztalataival, nemcsak a kontrasztivitás nyelvoktatásban játszott szerepét tekintve fontos, hanem a kulturális háttér ismeretére is felhívja a figyelmet. Az a meglepőnek tűnő záró megállapítás, hogy német anyanyelvűek számára könnyebb a magyart tanítani, mint a finnt, igen messzemenő, a nyelvoktatás kérdését jóval meghaladó tudományos megállapításokat tesz lehetővé (Kiss 1976a: 109–138).

Kiss Jenő lektori évei alatt bőséges tapasztalatokat szerzett a nyelvkönyvekről, közelebbről a német anyanyelvűek számára rendelkezésre állók használhatóságáról. Az eddigiekben ismertetett cikkeiben nemegyszer foglalkozik ezzel a kérdéssel, és jobbító szándékkal olyan megoldásokat javasol, hogy mivel lehet az eredményesebb nyelvtanítást, -tanulást elősegíteni. Ezeknek a tapasztalatoknak a birtokában értékelte Ginter Károly és Tarnói László *Ungarisch für Ausländer* című nyelvkönyvét (Kiss 1976b: 190–193).

1979-ben Kiss Jenő a nyári szemeszterben a berlini Humboldt Egyetemen volt vendégtanár. Ez az idő alkalmasnak mutatkozott arra, hogy tudomány- és intézettörténeti áttekintést adjon a magyar kultúra terjesztésében ugyancsak fontos szerepet betöltő intézményről, bemutassa az ottani oktatás struktúráját, valamint az oktatókat és hallgatókat kiszolgáló könyvtárat (Kiss 1980: 101–105).

Még a göttingai évek során ismerkedett meg azokkal a nyelvészeti irányzatokkal, szempontokkal, módszerekkel, amelyek akkoriban Magyarországra még nem vagy csak alig jutottak el. A nyelvi attitűd vizsgálatának kérdőíves módszerével magyar keresztnévek tetszési indexéről faggatta német diákjait. Ennek eredménye olvasható a *Magyar Nyelvőr* lapjain (Kiss 1976c: 161–162).

Nyelv, nyelvtudomány és oktatás viszonya Kiss Jenő oktatáspolitikai vonatkozású írásaiban több, a Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet által oktatott diszciplínával kapcsolatban jelentkezik. A valamikor finnugor szakot is végző szakember számára nem közömbös az, hogy a magyar nyelv rokonságának megítélésében miként vélekednek a leendő magyartanárok. A 40 nappali és 40 levelező oktatásban részt vevő hallgató körében végzett felmérése lehangoló eredményre vezetett: a megkérdezettek 10%-a nincs meggyőződve a finnugor nyelvrokonságról, egyharmaduknak nincs megfelelő ismerete, nem tudják, hogy a nyelvészeti érvek a perdöntőek. Ahogy a szerző megemlíti: ezek a vélemények az egyetemi oktatás számára üzenetértékűek (Kiss 1996a: 139–141). A helyzet mintegy 15 év távlatában sem változott (Kiss 2011: 204–206). Az üzenet mind a kimenetet, mind a bemenetet érinti: ha finnugrisztikai szempontból hiányos ismeretekkel hagyják el a tanár szakosok az egyetemet, akkor ennek megfelelő tudáshiány öröklődik át a következő nemzedékekre is. Az, hogy milyen ismeretekkel kerülnek az elsőévesek az egyetemre, természetesen ettől is függ. Az érettségizettek anyanyelvi ismeretei és ezen belül a nyelv történetiségéről való tudásuk az anyanyelvi órák megtartásától és ezen túlmenően az óráknak a tartalmától függ. Ilyen például a régi magyar irodalom megértetése (Kiss 2007: 26–27); a nyelv változásának, esetleg romlásának az érzékelése (Kiss 2010: 24); a nyelvelmékekkel való megismerkedés, a nyelvelmékolvasás kérdése; az ezekre adott válaszok elszomorító volta (Kiss 2011: 202–204) arra utal, hogy a kör bezárul. Így aligha csoda, hogy már évekkel ezelőtt hallottam magam is egy magyartanár konferencia-előadásában, hogy ma már 6. osztályban nem lehet tanítani a *Toldit*, mert a gyerekek nem értik. Az föl sem merült, hogy a tanárnak többek között éppen itt lenne szerepe.

A nyelvtörténet a Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék életében a leghosszabb időre visszatekintő tantárgy. Ezzel ellentétben a szociolingvisztika mint tudomány is fiatal, kötelező tantárgyként való egyetemi oktatása csak az 1985–1986-os tanévben kezdődött meg. Magyarországon a dialektológia szakemberei közül kerültek ki a szaktudomány első művelői és – legalábbis az ELTE-n – az oktatói is. Kiss Jenő kérdésfelvetésében ennek megfelelően a hungarológiai szociolingvisztika, tehát a magyar nyelvhasználattal kapcsolatos szociolingvisztikai témák kaptak elsősorban hangot, és az órák követelményei között is kiemelt helyet foglalnak el az efféle témák. A hallgatók magukkal hozott tájékozottságából értesülünk arról, hogy honnan, milyen módszerekkel lehet eljutni a kívánt tudásszint eléréséhez. Az általuk érdekesnek, vonzónak,

kevésbé kedveltnek tartott vagy éppen hiányolt témák pedig a stúdium befejezése után a visszajelzések szempontjából fontosak (Kiss 1990: 103–105; 1992a: 140–145).

A dialektológia oktatásával kapcsolatos kérdések Kiss Jenő publikációinak sorában először a tantárgy felsőoktatásban elfoglalt helyére vonatkozóan jelentkeztek. A kérdésfelvetés a dialektológus-utánpótlás nevelése felől merül fel, amelyben az elmélet és a gyakorlat, azaz a terepmunka egymást kiegészítő voltára hívja fel a figyelmet. Mindezen feladatok mellett azonban a tanárképző főiskolákon a dialektológia tantárgynak fakultatívvá válását helytelenítette (Kiss 1981: 508–509; 1982: 107–108). Az iskolai oktatás felől szemlélve később, már a szociolingvisztika szempontrendszerébe illesztve a kérdést az is látszik, hogy a standard oktatása célként jelenik meg, a tanulók nyelvjárási háttére pedig megoldást igényel. Ez pedig ismereteket kíván a dialektológia és a didaktika területén is (Kiss 1992b: 9–11).

A nyelvjárás–köznyelv viszony folyamatként is felfogható, amelyben köztes helyet foglal el a regionális köznyelviség. A kérdést általános iskolások nyelvi tudatának, nyelvhasználatának kutatásával egy cikksorozatban elemzi Kiss Jenő (Kiss 1996b: 138–151; 1996c: 403–415; 1998: 257–269). Mihályiban tanuló 5–8. osztályos gyerekek nyelvi tudatosságát, az elsődleges nyelvi szocializációjukban szerepet játszó szülők és a másodlagos nyelvi szocializációjukat irányító pedagógusok nyelvjáráshoz való attitűdjét, végül a tanulóknak a nyelvileg helyes, illetőleg helytelen fogalmához való viszonyát elemzi. Megvizsgálja a tanulók metanyelvi ismereteit és ezek gyakorlati megvalósulását is. Végző következtetése fontos tanulság a pedagógusok számára: nyelvjárási környezetben a tanításban kontrasztív szemléletre van szükség (hasonlóan ahhoz, amit a magyar nyelvnek idegen nyelvként való tanításakor korábban hangoztatott), a standard elsajátításához a tanulók nyelvjárási ismereteit is fel kell használni.

Sajátos pedagógiai helyzet tapasztalható az iskolában: a tanítás során kialakuló kettősnyelvűség mellett Kiss Jenő megállapítása szerint a nyelvhasználati variációk kívül rekedtek az iskolai oktatásból. Ennek részben tudománytörténeti, részben a Rákosi- és Kádár-korszak parasztpolitikájában gyökerező okai vannak, pedig a szociolingvisztikai nyelvszemlélettel a nyelvi változatok megfelelő használati körének tudatosítása a nyelvjárási háttérű tanulók eredményesebb oktatásához vezetne. A dialektológiai ismeretek segítenének az irodalomtörténet oktatásában (például a már említett *Toldi* tanításában) is, emellett a helytörténet, a művelődéstörténet és a néprajz számára is hasznos hozadéka lenne (Kiss 1999a: 373–381; 1999b: 395–401). A probléma fontos, és az anyanyelvoktatásban permanensen jelen van, ezért hasonló gondolatok máshol is megfogalmazódnak (Kiss 2002: 263–269; 2003: 8–13). A felsőoktatás és a közoktatás közös feladataira utal, hogy Kiss Jenő a szakmai fórumok mellett a magyartanárok széles köreihez eljutó folyóiratban is publikálta ide vonatkozó gondolatait (Kiss 1996d: 17–19; 2001: 15–16; 2010: 24–25).

A megoldás kulcsa a dialektológia megfelelő szemléletű egyetemi és főiskolai oktatásában lehetne. A Kárpát-medence 1000 magyar szakos egyetemistájához intézett kérdőíves felmérésével, az ilyen irányú képzésben már részesült, illetőleg még nem részesült hallgatók válaszaival Kiss Jenő arra a következtetésre jut, hogy az oktatásban a dialektológiának nagy szerepet kell kapnia (Kiss 2009: 1–14). Remélni lehet, hogy az új rendszerű tanárképzésben a dialektológia oktatása is a méltó helyére kerül.

Végezetül meg kell említeni, hogy Kiss Jenő tanár urat nemcsak tanárként és tudósként köszöntjük, hanem mint fáradhatatlan tudományszervezőt is, az *Anyanyelv-pedagógia* folyóiratot gondozó Magyar Nyelvtudományi Társaságnak jeles elnökét és a Magyar Tudományos Akadémia tagját is. Isten éltesse Kiss Jenő tanár urat 70. születésnapján!

Irodalom

- Kiss Jenő 1970. A magyar nyelv a göttingai egyetemen. *Magyar Nyelv* 373–377.
- Kiss Jenő 1971. Megjegyzések német anyanyelvűek magyartanításának módszertani kérdéseihez. In: Hajdú Mihály – Pusztai Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv kutatásának és oktatásának módszertani kérdései*. Nyelvtudományi Dolgozatok 6. ELTE. Budapest. 231–240.
- Kiss Jenő 1974. Gondolatok német anyanyelvűek magyartanításáról. *Magyar Nyelvőr* 59–73.
- Kiss Jenő 1975a. Német anyanyelvűek magyartanításáról. *Nyelvünk és kultúránk* 43–47.
- Kiss Jenő 1975b. Magyartanítás Göttingában. *Nyelvünk és kultúránk* 51–53.
- Kiss Jenő 1975c. Schwierigkeiten für Deutsche beim Erlernen des Ungarischen. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica*. 77–84.
- Kiss Jenő 1976a. Schwierigkeiten beim Erlernen des Ungarischen und Finnischen. *Acta Linguistica Hungarica* 109–138.
- Kiss Jenő 1976b. Ginter Károly – Tarnói László: Ungarisch für Ausländer. *Magyar Nyelvőr* 190–193.
- Kiss Jenő 1976c. Magyar nevek német szemmel nézve. *Magyar Nyelvőr* 161–162.
- Kiss Jenő 1980. Magyaroktatás a berlini Humboldt Egyetemen. *Magyar Nyelv* 101–105.
- Kiss Jenő 1981. Dialektológia Szimpozion Szombathelyen. *Magyar Nyelvőr* 508–509.
- Kiss Jenő 1982. Hozzászólás „A nyelvjárástan a felsőoktatásban” című napirendi ponthoz. In: *Dialektológia szimpozion*. VEAB Értesítő. Szombathely. 107–108.
- Kiss Jenő 1990. Magyar szakos ELTE-hallgatók nyelvszociológiai előismereteiről-előítéleteiről. *Egyetemi Fonetikai Füzetek* 3: 103–105.
- Kiss Jenő 1992a. Magyar szakos egyetemi hallgató és a szociolingvisztika. In: Kozocsa Sándor Géza – Laczkó Krisztina (szerk.) *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék. Budapest. 140–145.
- Kiss Jenő 1992b. Iskola és nyelvjárás. In: Balázs Géza – Selmeczi Kovács Attila (szerk.) *Nép – nyelv: Tanulmányok Fülöp Lajos 60. születésnapjára*. Néprajzi Múzeum. Budapest. 9–11.
- Kiss Jenő 1996a. Finnugor rokonságunk 1994-ben magyar szakosok véleményének a tükrében. In: Bereczki András – Klima László (szerk.) *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére*. ELTE Finnugor Tanszék. Budapest. 139–141.
- Kiss Jenő 1996b. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 138–151.
- Kiss Jenő 1996c. Nyelvjárás és köznyelv: általános iskolások nyelvi tudatosságának vizsgálata nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 403–415.
- Kiss Jenő 1996d. A szociolingvisztikáról. *Magyartanítás* 2: 17–19.
- Kiss Jenő 1998. Helyes és helytelen (nyelvjárási környezetű általános iskolások nyelvi adatainak a tükrében). *Magyar Nyelv* 257–269.
- Kiss Jenő 1999a. Az anyanyelvoktatás, a nyelvjárások és a nyelvjárási háttérű iskolások. *Magyar Nyelvőr* 373–381.
- Kiss Jenő 1999b. Nyelvhasználat, szociolingvisztika, iskola. In: V. Raisz Rózsa – H. Varga Gyula (szerk.) *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 395–401.
- Kiss Jenő 2001. A dialektológia és az anyanyelvoktatás. *Magyartanítás* 15–16. <https://doi.org/10.17649/TET.15.1.788>
- Kiss Jenő 2002. A nyelvjárások és az anyanyelvi nevelés. *Magyar Nyelvőr* 263–269.
- Kiss Jenő 2003. A magyar nyelv helyzete napjainkban. In: Horváthné Kispéter Zsuzsanna (szerk.) *A magyar nyelv és a magyar nyelvű oktatás helyzete Romániában: Nyelvészeti tanácskozás Jászberényben*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 8–13.
- Kiss Jenő 2007. Középiskolai anyanyelvi órák szokatlan megközelítésben. *Magyartanítás* 26–27.

- Kiss Jenő 2009. A nyelvjárások és a dialektológiaoktatás Kárpát-medencei magyar szakos hallgatók szemével. *Magyar Nyelvőr* 1–14.
- Kiss Jenő 2010. Anyanyelvi órák a középiskolában: egy fölmerés tanulságaiból. *Magyartanítás* 24–25.
- Kiss Jenő 2011. A nyelvre vonatkozó tudományos ismeretterjesztés hatása avagy az oktatás dilemmái. In: Csiszár Gábor – Darvas Anikó (szerk.) *Klárások: Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 202–206.

Zelliger, Erzsébet: Jenő Kiss, the teacher and the researcher

Az írás szerzőjéről

Zelliger Erzsébet

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország

zelliger[kukac]caesar.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0003-2896-5624>